

J.M. Barbalet **Emotion, Social Theory, and Social Structure:
A Macrosociological Approach**

Cambridge: Cambridge University Press. 1998. 224 pages.

בתחילת שנות השמונים, כאשר יצא לאור ספרה של ארלי הוכסצ'ילד (Hochschild), הלב המנוהל (*The Managed Heart*), שנחשב כיום לקלסיקה בתחום, האמינו אלה שעסקו בסוציולוגיה של הרגשות (והם לא היו רבים) שמחקר על רגשות יקבל מעמד של תחום בסוציולוגיה, אולי כמו ריבוד, מהפכות ושינוי חברתי. הוכסצ'ילד השכיחה לפתח מערכת של מושגים, כגון כללי רגש, עבודת רגשות וניהול רגשי, שיצרה שפה שתרמה לתיאוריוצייה של קשרים בין תרבות ורגשות לא רק בהקשר הצר של ארגוני שירות דוגמת חברת תעופה שאותה חקרה כמקרה-בוחן. התקופה שבה יצא לאור ספרה – עת ניכרה אכזבה הולכת וגוברת מהאמונה ברציונליות של מערכות חברתיות ויחסים חברתיים, וכשהתרחשה הקולוניזציה הסופית של הקפיטליזם (באמצעות המדיה על כל צורותיה) בלבכם של אנשים – הניבה פריחה של מחקרים על הקשר בין שפה, טקסים, נורמות ופרקטיקות חברתיות לבין הבניה של רגשות, והובילה גם ללגיטימציה של מחקרים על אהבה, בושה וכעס. אכן קם תחום: הוקמה סקציה מיוחדת ב-ASA, יצאה לאור חוברת הדרכה להוראת הסוציולוגיה של הרגשות, ישנו גם דף קשר, ונוצרו גם קליקות חברתיות ואקדמיות.

אני מניחה שיהיו כאלה שיחלקו עלי לגבי רגע הולדתו של התחום ויזכירו בצדק את אריסטו, אדם סמית, וויליאם ג'יימס, וכמובן את מחקר הקטן, הנשכח והנפלא של גופמן על בושה בארגונים. אולם לא רגע ההולדת חשוב בעיני, אלא מעמדו של התחום. בשנים האחרונות הסוציולוגיה של הרגשות מדשדשת במקום מבחינה תיאורטית. הדריכה במקום נובעת, באופן פרדוקסלי, מהתיאוריה של "הלב המנוהל", שהדגישה את הניהול העצמי של רגשות הפרט ביחס לכללי רגש ארגוניים, ודחפה את יצירת גוף-הידע הקנוני על רגשות (שהתפתח בינתיים) לכיוון תרבותי חד-סטרי, כלומר, למחקר שעסק בעיקרו בהבניה החברתית והתרבותית של רגשות, ולא להיפך, כיצד רגשות גורמים לשינוי חברתי או יוצרים בעצמם תהליכים חברתיים ופוליטיים. לאמירה גורפת זו יש תמיד, כמובן, יוצאים מן הכלל (למשל, עבודותיהם של אדם סליגמן על אמון ושל נתן שניידר על אמפתיה וסולידריות). יחד עם זה ניתן לומר שגוף-הידע הגדול הצטבר בכיוון שבתן את הפרקטיקות התרבותיות כמרחב להבנה של רגשות והבעתם.

למשל, הרבה נכתב על כעס: כיצד כעס מובנה בחברה בעלת מבנה חברתי סוציוצנטרי (בפיליפינים, בהודו או אצל האינאוויט); כיצד כעס מכונן בהתייחסות-גומלין בין-אישית כתוצאה מהנחות (נורמטיביות) שגויות על האחר; או כיצד הוא ניתן להסבר במוסד לקשישים שלגביהם הכעס נותן חיים (ולכן מסמל חיות) במקום שבו המוות מטיל את צלליו. מחקרים על אהבה שאלו כיצד מושג האהבה השתנה היסטורית מרגש שהתבסס על מחויבות לקהילה, לעצמי, לנאהב, לרגש המבוסס על הבנה וקומוניקציה, כתוצאה משינויים במערכת הערכים והפרקטיקות החברתיות; או כיצד אהבה רומנטית מהווה זירת ביטוי לניגודים (תרבותיים ומעמדיים) של המערכת הקפיטליסטית. מחקרים על ניטרול של רגשות אצל רופאים ופסיכולוגים בחנו את השיח הפרופסיונלי הרפואי או

הפסיכותרפויטי כוירה להבניה של רגשות. אם כן, חוקרים רבים שעסקו "בסוציולוגיה של הרגשות" הפקיעו רגשות שונים מהתחום הנפשי על-מנת להחזירם אליו כתוצרים חברתיים.

ניתן בקלות להבין ולהצדיק (ובוודאי לתמוך) במחקרים אלה שניסו להראות שוב ושוב מה שלא היה מובן מאליו – ושעדיין אינו מובן מאליו, לא בסוציולוגיה ובוודאי לא בפסיכולוגיה – שרגשות, כמו רוב החוויות הפנימיות שלנו, נמצאים במשא-ומתן תמידי עם מערכות חיצוניות של איסורים, אמונות וערכים שמיוצגים על-ידי מוסדות יוצרי ידע ושיח כגון אוניברסיטות, ארגונים פרופסיונליים או קבוצות תרבותיות. רגשות, כמו כל תוצר חברתי, מייצגים באופן מדומיין או אינטרפרטיבי (תלוי בגישה) את תקופתם, על כל המוסכמות והניגודים שבה. אלא שגישה זו מיצתה את עצמה מבחינה תיאורטית. אחרי עשרים שנות מחקר וכתובה יש צורך לשנות את השאיפה ולהיות יומרניים יותר בשאלות על רגשות ותרומתם לתיאוריה סוציולוגית אמוטיבית (emotive), זו המבוססת על הבנה של מקום הרגשות בייצור תהליכים חברתיים. ברבלט (J.M. Barbalet) מציג טענה זו בספרו החדש אמוציה, תיאוריה חברתית ומבנה חברתי (*Emotion, Social Theory, and Social Structure*).

בספרו זה, שהוא גם העילה לכתיבתי, ברבלט מתווכח עם הסוציולוגיה הוובריאנית שביטלה, לטענתו, את האפשרות לפיתוח סוציולוגיה אמוטיבית והפכה רגשות לתופעת-לוואי משנית של כל פעולה רציונלית וחשיבה מדעית. מצד אחר, ברבלט מתווכח גם עם הגישה של ניהול רגשות (גישת ההבניה החברתית) שהתמקדה בהבעה עצמית, לעומת קולקטיבית, ובתיאוריה של ייצוג חברתי (representation) לעומת ייצור חברתי (production). ברבלט רוצה לפתח תיאוריה מקרו-סוציולוגית של הרגשות המבוססת על יסודות החשיבה הכלכלית של אדם סמית (כפי שבאה לידי ביטוי בספרו *The Theory of Moral Sentiments*) והחשיבה הפילוסופית של ויליאם ג'ימס (בספרו *Principles of Psychology*). בעזרתם, הוא טוען, ניתן להראות כיצד אמוציות ספציפיות, כגון עלבון, פחד, בושה, נקמנות ואמון, הינן מרכזיות להבנה של סדר חברתי ושל "שינוי חברתי הרמוני". מטרת ספרו של ברבלט היא להראות שאמוציות הן לא רק תוצאה של יחסים חברתיים, אלא גם סיבתם, שלאמוציות יש תוצאות חברתיות בדמות מוביליזציה של קולקטיבים והשפעה על תהליכים בהקשר היסטורי, ושיש להן גם תפקיד מרכזי בצמיחתם של ארגונים חדשים, נפילתם של משטרים והתארגנויות מעמדיות חדשות. זאת ועוד, ברבלט רוצה לראות מדף ספרים נפרד לתיאוריה סוציולוגית אמוטיבית. הוא מאמין שפרספקטיבה של רגשות יכולה לסמן מחדש את מה שמוגדר כקלטיקה בסוציולוגיה.

ברבלט מפתח את הגישה הרואה ברגשות זרז של שינוי חברתי בפרקים העוסקים בנושאים, שבהם כבר עסק בעבר, כגון עוינות של מעמד הפועלים (class resentment), פחד, והקשר בין זכויות בסיסיות, עוינות ונקמה. על נושאים אלה הוא מוסיף דיון בקונפורמיות ובבושה המתבסס בעיקר על עבודתו של הסוציולוג תומס שף (Scheff). בכל אחד מהפרקים הללו הוא מנסה להראות את חשיבות הרגשות השונים לפעולה חברתית, ואת העובדה כי אמוציות מהוות גורם מרכזי בהתפתחות העלילה בהקשר של יחסים חברתיים.

הבעיה עם ספרו של ברבלט אינה ברמת ההצהרות, אף-על-פי שהתת-כותרת של

ספרו, "גישה מקרו-סוציולוגית", מחשידה אותו מלכתחילה בדוגמטיות, אלא בפיתוחם, או ליתר דיוק, בכיוון התיאורטי של פיתוחם. על־מנת להדגים את טענתי אתמקד כאן בפרק השביעי בספרו, שבו ברבלט עוסק בפחד ושינוי.

ברבלט בוחן בפרק זה את השפעת פחדה של האליטה הפוליטית הבריטית בזמן מלחמת־העולם השנייה מפני איבוד כוחה ומעמדה ההגמוני כתוצאה ממאבקי עובדים ומהתחזקותה החברתית והפוליטית של תנועת העבודה. בנסיגונה לשלוט בפחד (לא כחוויה של פרטים, אלא כאקלים חברתי־מעמדי) יזמה האליטה הפוליטית הבריטית שינויים תחיקתיים אחדים בתחום התעסוקה והרווחה. שינויים אלה יצרו, בתגובה, התארגנות מחודשת של תנועת העבודה ו"שינוי שקט" של מבנה המדינה. הספרות עוסקת בדרך־כלל בפחדם של חסרי הכוח (המובטלים למשל) הגורם למרידה או לכניעות ושמרנות. תפיסה זו מסתמכת על מודל דיכוטומי של לחימה/בריחה (fight or flight) בפסיכולוגיה חברתית. ברבלט, לעומת זה, רוצה להראות שישנה חלופה שלישית – מודל ההכלה (containment) הפועל על־ידי ניכוס דרישתם של הנכפפים או צירוף מנהיגותם למערך ההגמוני בוירה החברתית. לפעולה מסוג זה, ברבלט טוען, יש השלכות ארגוניות בכיוון של חדשנות והתפתחות. מכיוון שלאליטות יש נגישות למשאבים, ניתן לשער, הוא מאמין, שפחד האליטות אינו גורם לשמרנות דווקא, אלא לשינוי ארגוני וחברתי. ברבלט אינו שולל גם את האפשרויות האחרות של מרידה, קונפורמיות ושמרנות, אך מעדיף להצביע על האפקטיביות של פחד כמניע לארגון מחדש של פני החברה.

התרחיש (הליניארי) שטווה ברבלט מספר את הסיפור ההיסטורי הידוע הבא: במשך מלחמת־העולם הראשונה ומייד אחריה גדלה תנועת העבודה הבריטית במספרה, במיליטנטיות שלה וביכולת ההתארגנות שלה. מספר הפועלים שהיו חברים באיגודי העובדים גדל; השביתות נעשו תכופות יותר ומספר המשתתפים בהן הלך וגדל; רעיונות סוציאליסטיים וסינדיקליסטיים נתנו משמעות ובהירות לרעיון הכוח של ההמונים; ולבסוף, המהפכה הבולשוויקית ברוסיה. כל אלה יצרו באליטה הפוליטית הבריטית אקלים של פחד מפני הזעם והמהפכנות של ארגוני העובדים. מתוך מטרה לשמר את מבנה הכוח הקפיטליסטי של הכלכלה הבריטית (ואת כוחה של האליטה השלטת) צירפה הממשלה הבריטית (בניגוד לממשלה הצרפתית) את מנהיגי העובדים לתהליך קבלת־ההחלטות כדי להגביר את הפיקוח עליהם ולרתום את האיגודים המקצועיים לשירות הממשלה. כמו־כן הגבירה הממשלה את מעורבות האיגודים המקצועיים בהחלטות על שכר ותנאי עבודה. המחיר ששילמה הממשלה הבריטית כדי להשיג שקט תעשייתי ושליטה בתנועת העבודה הבריטית התמצה בחקיקה חברתית חדשנית ופיתוח תוכניות סוציאליות כגון ביטוח לאומי ודיוור מוגן. עד כאן הסיפור הרפורמיסטי הזה ידוע (ראו למשל: Moore, 1978). אולם, ברבלט ממשיך, על־מנת לבצע שינויים חוקתיים היה צורך לכונן מבנים ארגוניים שלא היו קיימים בעבר. וכך, כדי להשקיע את הפחד של האליטות מפני האיום הנצפה והמצופה של האיגודים המקצועיים, עסקה האליטה הפוליטית ברפורמיזם חברתי ובחדשנות ארגונית שהביאו בסופו של דבר לידי הנחת יסודותיה של מדינת־הרווחה הבריטית (שלא לדבר על מיתון כוחה של תנועת העבודה). ברבלט מסיק מדוגמה זו שקבוצות שמשכילות להתמודד עם פחדן באמצעות "הכלה" של הגורמים המאיימים (לעומת ניסיון להכחידם ככוח) מביאות לידי חידוש ארגוני ולהתפתחות חברתית.

ברבלט עוסק במונחים סוציולוגיים כגון כוח וסטטוס אך לא בהכרח בניתוח סוציולוגי

מעניין (למרות ההיבט ההיסטורי-הפוליטי שלו) משום שאינו ער לדו-ערכיות של כוח וחולשה ביחסי שולטים-נשלטים ולניגודים הברזומניים הנוצרים ביחסי כוח. למשל, "הכלה" לגבי מהווה בעיקרה אסטרטגיה פוליטית-רציונלית של האליטה. אין הוא רואה בצירוף העובדים לממשלה פעולה בוזמנית של אמון ואלימות כלפי העובדים, ובהצטרפותם של העובדים מעשה של קונפורמיות וחתרנות כאחד. זאת ועוד, ברבלט אינו רואה את תהליך מיקומו השונה של הפחד בזירה הפוליטית. הפחד אינו נחלת האליטה הפוליטית בלבד, הוא עובר בין העובדים (הפוחדים מאבטלה, למשל) לאליטה (הפחד ממיליטנטיות של העובדים), וכך נוצר מרחב-ביניים רגשי שבו מתקיים עימות פוליטי המאחד את העובדים והאליטה בקשר אפקטיבי דו-ערכי של שיתוף וקונפליקט, המגדיר לא רק את תבונת האליטה, אלא גם את עצמיותם הפוליטית ותבונתם של העובדים. בניתוח הדיכטומי של ברבלט, קבוצה מפסידה או מרוויחה כוח וסטטוס בחשבון של רווח והפסד טקטי. הרצונות והמטרות של העובדים (עצמיותם הקולקטיבית) נעלמים, וניתוח המשא-ומתן הסימבולי על המרחב הרגשי המשותף של הבדלים מעמדיים נאלם.

בניגוד לגישתו של ברבלט, אביא מקרה אחר של פחד במקום אחר (אם גם לא בלתי-קשור לאימפריה הבריטית) ובהקשר היסטורי-פוליטי אחר. הזמן: בין השנים 1850 ו-1860. המקום: צפון הודו ומרכזה. במאמרו "ברוח של אלימות שקטה" ("In a Spirit of Calm Violence"), הומי באבא (Bhabha, 1995) משכתב נרטיב פוליטי לתקופה שקדמה למרד ההודי נגד הבריטים. עניינו להציג אסטרטגיה אפקטיבית שדרכה זהותם הקולקטיבית של הנכפפים מכוננת. במהלכם של שינויים אגרסיים ופוליטיים שהניבו את המרידה ההודית (the Indian mutiny) החלה לפתע, בלי שידע משהו את המקור, העברה של צ'פטה (לחם הודי שטוח) מכפר לכפר בכל צפון הודו ומרכזה. שליח היה מגיע ומעביר לראש כפר אחד את הצ'פטה וזה היה מעבירו לראש הכפר השכן, וכך עבר הלחם המצטי מכפר לכפר ללא הפסקה. איש לא סירב או ערער. אף לא אחד שאל שאלות או הטיל ספק לגבי "איושם הכרח שהורגש יותר מאשר הובן" (ע' 333). הצ'פטה, כמו שמועה, עברה ממקום למקום ויצרה פניקה. הרוב הגדול ראה בצ'פטה אות אזהרה והכנה לקראת משהו גדול שמתגש לבוא. אחרים ראו בצ'פטה סמל למזונו של האדם, ובגלגולה מכפר לכפר – העברת מסר לשמירת האחדות בכפרים מפני האיום על אמצעי הקיום הבסיסיים. היו גם כאלה שראו בה אמונה תפלה. הדיעות היו שונות ורבות וכך גם ההתרגשות, בין אם הוענקה לצ'פטה משמעות בין אם לאו. הפניקה שנוצרה לא היתה נחלתם של הכפריים בלבד. היא נצפתה גם בקרב הביורוקרטיה הבריטית ובצבא. הצ'פטה גרמה להפצת פניקה קיצונית בשני הצדדים. היא התפשטה, באבא טוען, מעבר לדיכטומיה התרבותית/האתנית ויצרה חלל היברידי (hybrid) של הבדל תרבותי במהלך משא-ומתן על יחסי כוח קולוניאליים (ע' 335).

סיפור התגלגלותה של הצ'פטה, והפניקה המתלווה לה, מתלכד כאן עם ההיסטוריה הרשמית של המרד, ויוצר נרטיב פוליטי חדש שבו יש לרגשות מקום חשוב בהבנת ההבניה של עצמיות קולקטיבית ובהבנה של שינוי חברתי. בסיפור הצ'פטה – סמל תרבותי שנהפך לסימן (לבאות) ולמסמן של יחסי כוח קולוניאליים – באבא עושה לסוציולוגיה של הרגשות מה שברבלט מתיימר לעשות: באבא מצליח לאחד בין המיקרו למקרו, בין הסימבולי למטריאלי ובין הפרטי לקולקטיבי, באופן דו-ערכי, מפוצל, פרובלמטי ומורכב. הוא מציג ניתוח היסטורי-תרבותי של כוח וחולשה באופן שמאפשר הבנה של רגשות, של

פעולה חברתית, של זהות קולקטיבית ושל שינוי חברתי - כל הפרמטרים הנחוצים, על-פי ברבלט, לגישה מקרוסקופית של הרגשות - באופן מרתק וחתרני יותר מזה שברבלט מציג.

מקורות

Bhabha, H. (1995). "In Spirit of Calm Violence". In Parakash Gyan (ed.), *After Colonialism: Imperial Histories and Postcolonial Displacements* (pp.326–343). N.J.: Princeton University Press.

Moore, B. (1978). *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt*. New York: M.E. Sharpe.

ניצה ינאי

אוניברסיטת בן-גוריון